

PIERRE LOTI'NİN “DOĞUDAKİ HAYALET”İ

(Pierre Loti, *Doğudaki Hayalet*, Ezr Yayıncılık, İstanbul 2020)
(Tanıtma)*

Mehmet Turgut BERBERCAN**

*Ve Doğu'dan yana
yine her şey yatıştı anlarımda,
geçip gitmeyi sürdüren yıllarla.*

Türlere olan sevgisi ve özellikle İstanbul hayranlığıyla bilinen Fransız yazar Pierre Loti (1850-1923). Bugün İstanbul Eyüpsultan'da Haliç'e bakan bir tepeye ismi verilmiştir. Hatta İstanbul'da Fatih'te, bir caddede ismi yaşatılmaktadır. Asıl ismi Louis Maria Julien Viaud olup “Pierre Loti”, yazılarındaki müstear ismidir. Denizci subay ve ateşe olarak pek çok defa İstanbul'da bulunmuştur. İstanbul'daki bulunuşlarında, Osmanlı-Türk kültüründen ve İstanbul'un kültürel havasından aşırı derecede etkilenmiş, bu etkilenmenin motivasyonu ile birçok kitap kaleme almıştır. Puccini'nin “Madame Butterfly” operası, Loti'nin “Madame Chrysantheme” isimli yapıtından uyarlanmıştır.

“Doğudaki Hayalet”, Loti'nin romanlarından biridir. Bu romanda kendisi başrolde. 10 yıl sonra deniz yoluyla tekrar geldiği İstanbul'da, 10 yıl önce yasak aşk yaşadığı “Aziyade” isimli bir cariye arayışındadır. Abeddin isimli birinin haremindedir bulunan Çerkez asıllı cariye Aziyade'nin öldüğünü, İstanbul şehir surlarının hemen dışında, vaktiyle birlikte gezdikleri kırsal bir alanda

* Bu tanıtma yazısı 02.09.2020 tarihinde dergimize gönderilmiş; 04.09.2020 tarihinde değerlendirme işlemi gerçekleştirilmiş; 25.12.2020 tarihinde tanıtım yazılarının hakem raporuna gerek olmadığı değerlendirilmiştir.

Atf şekli; Mehmet Turgut Berbercan, Pierre Loti'nin “Doğudaki Hayalet”i (Pierre Loti, *Doğudaki Hayalet*, Ezr Yayıncılık, İstanbul 2020), (Tanıtma), *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: II (2020), Karabük 2020, s. 113-117.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885

** Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, mtberbercan@gmail.com

defnedildiğini öğrenir. Yoğun tasvirlerle resmedilmiş bir “19. yüzyıl İstanbul tablosu”nda samimiyetle serrettiği “aşk” mevzuunu kendine has duygu ve düşünceleriyle yorumlayan Loti, İstanbul sevgisini ve Türk kültürüne âşına yönlerini ortaya koyar. Arkadaşı Ermeni asıllı ama sonradan Müslüman olmuş Ahmet’in de ayrıca öldüğünü öğrenir. Finalde, gizli aşkının tanıkları olan yaşlı Ermeni kadın, Ahmet’in ablası ve Aziyade’nin harem hizmetçisi olan ancak ölüm döşeginde hasta yatan zenci Hatice vasıtasıyla ve tuttuğu araştırmacılar kanalıyla sorup soruşturarak meşakkatle Aziyade’nin mezarını bulduktan sonra, mezarın başına gider. “Doğu”da, yani “İstanbul”da kendisini çağıran “hayalet”e, yani “Aziyade”ye kavuşur, fakat bu kavuşma, sadece Aziyade’nin mezarı başında gerçekleşecektir. Hazin duyguların doruklara vardığı satırlarda zikredildiği şekilde, mezardan ayrılarak gemiye biner, İstanbul Boğazı’ndan Karadeniz’e geçer, gemi uzaklaştıkça İstanbul gözlerinden silinir ve bir hayaletin çağrısına uyarak 10 yıl sonra geldiği İstanbul’dan bir daha gelmemek üzere ayrılır. Aziyade, Loti’nin 10 yıl önce kendisini bırakıp gitmek mecburiyetinde kalmasından sonra, gizli bir aşk yaşadığının öğrenilmesi neticesinde, ceza olarak bulunduğu konağın haremde kuzeye bakan soğuk bir odaya hapsedilmiş ve burada hastalanarak kahr içinde ölmüştür. Bu noktada, Loti’nin “Aziyade” isimli bir romanının da bulunduğunu bildirmek gerekir. Bu ismi yazar şöyle açıklamıştır: “Aziyade, onun söylemek istemediğim daha hoş, daha yumuşak olan gerçek adı yerine benim uydurduğum bir Türk kadın adıdır.” (s. 9)

Batılı gözüyle “Doğu”ya bakan tipik bir roman karşımızdadır. Duyguları natüralist bir perspektifte verme gayesi açık bir şekilde görülmektedir. Batılıların “Doğulu Doğuludur, Batılı Batılıdır” şeklindeki parolası açıkça belirmektedir. Bir Batılının Doğu’ya yaptığı seyahatte görmek istediği insan tipi “Doğu”ludur. Yani, Batılı bir tarza sahip “Doğu”lu olunmaz. Doğu, tüm yönleriyle “Doğu” olmak zorundadır. Batılı için Doğu’daki Batı’ya ait bir şekil, kıyafet, yapı, davranış tarzı vs. asla makbul değildir, hatta çirkindir. Batı edebiyatında Doğulular, Doğu’ya mahsus yönleriyle çekicidir, güzeldir, ele geçirilesi bir cazibe merkezidir. Loti’nin kitaplarındaki tarz da işte bu “Batı” kafasının, düşünce tarzının bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Loti, bir çok Batılı yazarın yaptığı gibi, Türk ülkesini “Doğu” olarak benimsemekle kendini mutlu etmiştir. Tarif edildiği gibi, Osmanlı merkezlerindeki (meselâ İstanbul’daki) peçeli, çarşafli ve güzel olduğunu düşündüğü kadınlara, girilmesi yasak olan ama Batılı’nın çok merak ettiği hareme, İslam dünyasının Araplar öncülüğünde geliştirdiği geleneksel kıyafet akımlarına, renkli desenli Türk giysilerine Pierre Loti, aşırı derecede merak duymuştur. Öyleki romanda, oryantal rüzgârlar estire estire başkasının haremine ait bir cariyeye-kadın köleye aşık olduğunu ve gizli bir evde, gizli bir aşk yaşadığını söyleyen bir Batılı vardır. Esasında bir Batılı için Doğu, paraya ve altına karşı gösterilen zayıflık,

hayattaki ucuzluk, toplumsal kurallardaki düzensizlik ve akılsızlık sebebiyle menfaat istikametinde Batılılarca sömürülmeye-kullanılmaya açıklıktır. Bununla birlikte, Doğuların Batılılara karşı merakı, sevgi-eğilim gösterileri bu istifadeye tarih boyunca kolaylık sağlamıştır. 19. yüzyılda, Batı'nın Doğu üzerinde büyük nispette kurmayı başardığı ekonomik üstünlüğün sembolize edilmiş ifadelerle Batı'nın eserlerinde geçtiği görülür. Bu sembolizm, üstünlüğün kimde olduğunu gösterme arzusundan başka bir şey değildir. Meselâ, Loti'nin bilinçaltından akseden şu cümledeki "Fransız altını" ifadesine dikkat ediniz: "Gözlerini kamaştırıran, sayılı günlerinin sonunu biraz rahat geçirmesini sağlayacak birkaç Fransız altını veriyorum ona. ..." (s. 96).

Pierre Loti'nin Osmanlı aydınlarının Batılılaşma çabasına karşı çıkan düşünceleri vardır. Loti için "Türk", Doğulu'dur. Peki, bu düşüncenin yanında, Loti'nin kitaplarında Türklere karşı samimi bir sevgi duygusu var mıdır? Evet vardır. Misâlen şu ifadeler ispat kabilindedir: "Dün akşam güverteyi dolduran üçüncü mevki yolcularını görmemiştim: Bunlar gerçek Türkler, erkekler kaftan giymiş, kadınlar peçeli. Sonra karaya yaklaştığımız gibi burnumuza ansızın bir koku geliyor, benim duyularım için keskin, özel, pek hoş bir koku, eskiden çok iyi bildiğim, uzun zamandır unuttuğum Türk topraklarının kokusu bu, bitkilerden mi, insanlardan mı geliyor bilmiyorum ama hiç değişmemiş ve bir anda olduğu gibi eski duygular dünyasına geri götürüyor beni." (s. 28). Ayrıca Loti'nin sadece uzaktan bir sevgiyle yetinmediği, Türklerin arasına girerek bir Türk evinde, Türk kıyafeti giyerek "düzensiz" ve "tehlikeli" bir Türk hayatı yaşama isteği duyduğu görülmektedir: "... Türk hayatı yaşadığım günleri kuşatan o çerçeve sonsuzluğa dek yok edilmiş, bu durum her şeyi geriye, daha silinmiş bir uzaklığa atıyor" (s. 38); "... oturduğum ilk Türk evini görme fırsatı verecek, çünkü ben orada da oturdum, Eyüp'e yerleşmek gibi nerdeyse olanaksız bir düşü gerçekleştirmeden önce." (s. 41); "... o zamanlar yoksuldum, kimse bilmezdi beni; yaşadığım düzensiz ve tehlikeli Türk hayatı her zaman bitebilirdi, hiçbir yerde desteğim yoktu, elçilikten bir yakınma ya da bir üstün buyruğu her an beni yok edebilirdi. O vakitler bir Türk giysisi, bir silah satın almak ya da yalnızca akşam yemeğini ayarlaması için Yahudi Salomon'u ..." (s. 64).

Loti'nin Türklere ve Türk ülkesine duyduğu sevgiye rağmen Avrupa'daki Ermeni okuyucuları incitmemek için geliştirdiği belli başlı kurgu hareketleri de ayrıca vardır. Romanın sonlarına doğru ölmüş arkadaşı Ahmet'in esasında Ermeni olduğunu, sonradan Müslüman olduğunu söylemesi ve ölümüne yakın Hz. İsa'yı düşünerek Hristiyanlığa döndüğünü imâ etmesi çok dikkat çekicidir. Ayrıca mezarının Şişli'deki Katolik Ermeni Mezarlığı'nda olması düşündürücüdür.

Romanda Loti'nin Türkçe bildiği, halkla Türkçe konuştuğu görülmektedir; bununla beraber, Türkçe sevgisini ortaya koyan çok sayıda ifade kaydetmiştir: "... o yüzden oraya dönmek düşüncesi böyle tedirgin ediyor beni, o yüzden oradan gelen her şey, aklımdan geçen bir Türkçe sözcük, bir Doğu silahı, bir Türk kumaşı, bir koku beni hemen bir sürgün gibi düşlere daldırıyor, gözlerimin önünde İstanbul beliriyor yeniden." (s. 8); "... Ya da Eyüp'teki gizli evimizden içeri giren bir kış akşamı güneşinin görüntüsü? Ya da Türk dilinin titremleriyle ve genç, pes sesiyle onun söylediği bir tümcenin aklıma gelmesi?" (s. 10); "Karadeniz'e yaklaştıkça havanın soğuğu azalıyor. İstasyonlara sıra geçtiğimiz, ıssızlıkların ortasında yitmiş yoksul köyler anlayabildiğim, dilime çevirebildiğim ve o zaman yurduna geri dönen biri gibi beni sevindiren Türkçe adlar taşımaya başlıyor: Küçük Pazar, Küçük Şeytan vb. ... Türk giysileri, sarıklar, siyah şeritli aba ceketler parmaklıklarda görünüyor ve ben bu hüznü, buruk ülkede sevdiğim dili konuşan o insanları işitmek için kulak kabartıyorum." (s. 25); "Ben de bu gürültünün içine dalıyorum; üstelik Türkçe sözcükler, hatta iyice unuttuklarım bile hep birden aklıma geliyor." (s. 30); "... Yasak! Yasak! diyor kızgın bir sesle yolumu kesmek ister gibi canı çekilmiş elini uzatarak. Artık eskisi gibi rahat konuştuğum Türkçeyle sakince yanıtlıyorum onu: 'Yasak olduğunu biliyorum anacığım, benim istediğim yalnızca caminin girişine bir göz atmak, sonra çekip gideceğim.' " (s. 39).

Loti'nin "İslam dünyası" olarak kaydettiği "İstanbul'un sembolize ettiği çok katmanlı, "Doğu" karakterli Müslüman-Türk coğrafyasıdır: "... İslam dünyasının bir daha kopamayacağı çekiciliğine Boğaziçi kıyılarında oturduğum zamanlar kapıldım." (s. 8); "... büyük hızla karanlıkta İstanbul'a doğru kayıyordum; bu gece, az kalsın sevdiği ülkeye doğru gece yolculuğuna çıkmış bir hayalet sanacaktım kendimi ben de sonunda." (s. 26); "İslam dünyasının gizemine katılan benim tedirgin sevinçlerimden, kaygılarımdan oluşuyor bu çekicilik; ve yalnızca benim için var." (s. 48); "... İslam dünyasına özgü bu durağanlığa sona eren günün çevremdeki dingin çekiciliği eklendiğinden içim yatıyor." (s. 54).

Geleneksel Türk giysilerinin, kıyafetlerin Batılıların aşırı derecede merakını uyandırdığı, 19. yüzyılın şartları düşünüldüğünde, Doğulu bir halkı Batılı'dan farklı kılan unsurların başında giyim-kuşam tarzının geldiği görülmektedir. Loti, kendine kurduğu İstanbul'daki hayat içinde sokakta Türk giysileriyle dolaştığını, bavulunda Türk kıyafeti bulunduğunu anlatır: "... Üstümde Türk giysileri olunca bunlar kabul edilebilir şeylermiş gibi geliyordu bana ..." (s. 42); "Bavullarımın içinde halktan adamların bayram günleri giydiği oldukça zengin işlemeli Türk giysilerinden birini getirdim. ..." (s. 75).

Pierre Loti, "Doğu"yu "Doğu"lu giysiler içinde görmek isteyen, aksini gördüğü zaman bu durumu "kişiliksizlik" olarak niteleyen bir zihniyettir.

Hatta bu durumu, Beyoğlu'ndaki Avrupa tarzı binaları eleştirerek dile getirir: “Üstümü değiştirdiğim odanın hiçbir özelliği yok, yalnızca epey yüksekte, pencereler yukardan, Avrupa biçiminde yapılmış o pek kişiliksiz evlere bakıyor ve damların üstünden İstanbul ya da Asya yakasındaki Üsküdar'ı alan iki ya da üç aralık açılıyor.” (s. 30).

Batı edebiyatının Doğu'nun kadınlarını, peçeli güzel kadınları, cezbeden bir gizem içinde görme tutkusu, Loti'yi de sarmıştır. Bu tutkunun genellikle “Doğu”yu anlatan ya da bir şekilde konusu “Doğu”da geçen birçok Batı edebiyatı eserinde; “harem”, “çeşme”, “Doğulu kıyafetler”, “gürültü”, “düzensizlik” vs. şekillerinde görülen diğer motiflerle birlikte sıra sıra geçtiği görülür: “İyice aşağıda, çınarların altında eski bir çeşme var, bir zamanlar orada hemen her sabah genç bir Türk kadınına rastlardım, peçesinin altından çok güzel görünürdü bana. Kışın şafakta, gün doğmadan geçerdim oradan, aynı saatlerde o da yalnız başına bu çeşmeye bakır güğümünü doldurmaya gelirdi. Sabahın buğusuyla puslanan çukur yolda karşılaşır, tanıdık gözle birbirimize bakardık, sonra peçeli yüzünün tek görünen yeri, gözleri, yarı gülümseyerek başka yöne çevrilirdi.” (s. 36).

Pierre Loti'nin İstanbul'da geçirdiği zamanlar, yazarın Türklere, Türkçeye ve Türk ülkesine büyük bir ilgi ve sempati duymasını sağlamış ve de eserlerine bu etkiyi yansıtmıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonlarındaki İstanbul coğrafyası ve İstanbul'un sosyo-kültürel yapısı Loti'nin kaleminden Loti'nin Doğu zevklerine düşkün duygusal yorumları ile birlikte detaylı bir şekilde okuyucuya aktarılmıştır. Bu detaylar, kuvvetli bir gözlem gücünün ifade haline getirdiği kelimelerle İstanbul'un günümüzden 130-140 yıl önceki eski günlerini özellikle “Doğudaki Hayalet”te olduğu gibi; Eyüp, Haliç, Kasımpaşa, Galata, Beyoğlu ve Fatih gibi semtler çerçevesinde gözler önüne sermektedir.